

د ټولنی علم

د ارواښاد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

Ketabton.com

مؤلف: زکریا احمد «رشدی»

مترجم: ګل پاچا «الفت»

د مضمونو فهرست

مخ	سرلیک
أ	د مترجم مقدمه
- 1 -	لمړی باب
- 1 -	د اجتماع علم
- 1 -	د علم اجتماع ماده او موضوع
- 3 -	د انساني اجتماع تاريخ
- 4 -	اجتماعي تطور
- 4 -	له طبيعي تاريخ سره د ټولني د علم اړه
- 5 -	انسان او معدن
- 6 -	انسان او نبات
- 7 -	انسان او حيوانيت
- 8 -	د اقليم، اوبو او هوا اغېزه
- 8 -	د قوم په روحياتو کښي
- 8 -	عوامل او تاثيرات ئې په انسان کښي
- 9 -	معتدل اقليمونه
- 9 -	سرې مخکي
- 9 -	تاوده اقليمونه
- 10 -	انساني ټولني
- 11 -	کورني ژوندون
- 11 -	ازدواج
- 12 -	ازدواج او اجتماعي ټولنه
- 12 -	د کوزدې کال او وخت
- 13 -	د کور سرشته (تديير منزل)
- 14 -	د انسان سياست له نبخي سره
- 14 -	د انسان سياست له اولاد سره
- 15 -	د انسان سياست له خپلو خدمتگارانو سره
- 16 -	کورني نيکبختي
- 16 -	لمړي تربيه
- 17 -	تربوي مذاهب
- 19 -	علم النفس
- 19 -	خاطر
- 20 -	د عقل د روزلو لاري

- 20 - د عقل وده او اقسام
- 21 - لمړۍ مرتبه
- 21 - دوهمه مرتبه
- 21 - دريمه مرتبه
- 22 - څلورمه مرتبه
- 22 - د بدن روزل
- 23 - بدنی ورزش او رياضت
- 23 - خپل اولاد څنگه وروزو؟
- 25 - کورنی اجتماع
- 26 - کورنی تعاون او مرسته
- 26 - دوهم باب
- 26 - د اجتماع روح
- 28 - ملت څه شی دی؟
- 29 - دريم باب
- 29 - حکومت
- 31 - د حکومت وظيفه
- 33 - د حکومت په باب کښی د پخوانيو نظریه
- 34 - حکومت د اسلام په نظر کښی
- 36 - د ملت د مشرانو صفات
- 37 - د عربو په نزد د مملکت ارکان
- 37 - رعیت
- 38 - عدل
- 38 - عمرانات او ودانی
- 39 - تدبیر او اداره

د مترجم مقدمه

انسان نشی کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وکړي، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سړو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابو وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکارې، نو لکه څنگه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنگه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی ښه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کېږی. برسېره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسېږی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوک پوهېږی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کېږی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبتو استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مگر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او د علم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډېر ښه معلومېږی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پېژندل کېږی.

د همدې لامله په اوسنی ژوند کېږی ما د پښتو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وکړل او دغه کوچنې کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو ورونو ته وړاندی کړ.

لمړۍ باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعي هیئت (ټولني) په نفسي حالت او صورت کښي بحث او څېړنه کوي لکه چه علامه کوستاوولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعريف کوي، نو هر کله چه د جماعت نفسي صورت او حالت د افرادو له نفسي صورت او حالت څخه جوړېږي بايد د شخص نفسي صورت او بشري ذاتيت تحليل شي ترڅو چه د جماعت نفسي صورت واضح او څرکند شي. دا خبره هم بايد ښکاره شي چه فرد او جماعت دواړه يو د بل په نفسي صورت او روح کښي اغېزه او تاثير کوي.

بارت، د المان اجتماعي عالم وايي: هر تغير چه په يوه جامعه کښي پېښېږي هغه تغير په کورنيو او د افرادو په روح کښي نور تغيرات پيدا کوي نو بايد اجتماعي عالم پدې څو شيانو کښي غور او دقت وکړي:

لمړۍ- د افرادو روحي علايق

دوهم - د فرد او د جماعت يو له بله روحي اثر او د هغې اندازه

درېم - څه شي چه د دې دوو روحي اغېزو له مدافعي او مقابلي څخه پيدا کېږي
څلورم - هغه ذاتي او خارجي عوامل چه د فرد په پيدايست او د اجتماع په تطور کښي عمل کوي، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کښي بحث او څېړنه د علم اجتماع وظيفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعي انسان تاريخ د علم اجتماع ماده ده نو بايد د انسان په اصل باندې لږ څه بحث وشي چه آيا دا ټول انساني طوايف سره له دومره زياته تفاوته چه يو له بله ئې لري له يوه اصله (ادم^(ع) او حوا) څخه پيدا شوي دي او که هره طايفه ځانته بېل بېل اصل لري.

بله دا چه آيا انسان اول خُل په همدغه صورت پيدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجی ته رسېدلی دی.

دا یو لوی بحث دی چه مونږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کېښی شویدی پدې دری مذهبو کېښی خلاصه کېږی.

اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښی دخل ولری پيدا شوی دی چه د طبیعت مخلوق ورته ویل کېږی.

دوهم: انسان د پاك خدای په اراده اول خُل په همدغه شکل او صورت پيدا شوی دی.

دریم: انسان لمړی خُل په یو بل صورت پيدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړېده.

د اول مذهب طرفداران دا گمان کوی چه انسان اول خُل په یوه کلك غلاف (پوښ) کېښی په بحر کېښی پيدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائې غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.

دوهم مذهب چه زمونږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زرگونو کلونه زمونږ له نظره تېره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هېڅ تغیر پکښی نه دی پېښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کېښی لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پيدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم مونږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته گوری او دینی عقیدې ته پکښی دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریی ته علمی رنگ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کېښی وایی: د اروپا سپین رنگی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکې سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنگ رنگ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څېرو او رنگونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل گڼی.

د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سړی زړه ته ولویږی دوی د انسان او بیزو په منخ کېښی په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پيدا کړی ا د ډېری زمانې تېرېدو ته منتظر دی. تر دې حایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که مونږ د انسان په ماهیت کېښی بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته واوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی

اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمرانی پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعي مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشي.

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر خومره پلټنه وکړو دا نه معلومیږي چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کیږي او د دې بڼ نیالکی په کوم وخت کښی ایښودل شویږي، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پانوی قید کړی دی هغه د بشري جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلې له اولنی انسان سره چه د ځمکی په مخ پیدا شویږي سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کښی خپل احتیاج یوې ملگری (بښځی) ته حس کړی او له انفرادیت ځنی بېزار شویږي او همدغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا ایښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وگڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د دارونکو څاروو له ډاره څمخو، غارونو او داسی نورو ته حس کړی تاریخی عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کښی لکه: فارس، کلد، مصر، روما کښی لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډگر ته وتلی او د تاریخ ډپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرگونو کلو له میلاده مخکښی وضع شویږي. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقی هسک بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنگه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکښی د دنیا بنایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کښی لکه افلاطون او سقراط نامدار شاگردان لري دا بی له ډبڼه چه د دوی اجتماعي قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلری، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کړی دی تر څو چه پدی قرنو کښی اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې

ترخه وخته پوری وساتلی شی، حکه چه ملتونه هم لکه افراد زربنت او حوانی، مرگ او ژوند لری چه انسانی تدابیر ئی مخه نشی نیولی.

اجتماعی تطور

د هغه ضرورت او احتیاج په اثر کبسی چه ضعیفان ئی د زورورو، د تبری د مدافعی دپاره اتحاد او یووالی ته لری انسانی اجتماع له کورنی-خخه قومیت ته او له قومیته ملیت ته ترقی کړېده، همدارنگه سلطه او واکداری هم رورو زیاته شوې او وروسته ترېنه حکومت تشکیل شوی دی، په اوله کبسی یوازی پلار پخپل اولاد باندی آمریت او حکم درلود، وروسته مشر او رئیس پخپلی کورنی-کبسی واکداری پیدا کړې او پس له هغه ئی په کلی او قبيله کبسی مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبیلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکبسی جوړی شوی دی، سره لدې چه هری شعبی حانته مشر درلود مگر عمومی مشرتوب د یوه سړی وو چه طبعاً ئی د پادشاهی-حیثیت پیدا کړ. بعضی وایی چه د مور سلطه تر پلار مخکبسی وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشا ده په هر صورت چه وی، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خاندانی سلطه د نورو سلطو سرچینه ده.

له طبیعی تاریخ سره د ټولنی د علم اړه

هر کله چه طبیعی تاریخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس کپل کپری بنائی پخوا لدېنه چه مور د اجتماع په لمړیو عواملو کبسی بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئی له طبیعی تاریخ سره لری هم لږ څه ښکاره کړو. څنگه چه اوبه او هوا او د یوه اقلیم طبیعی حالت پر معدن، نبات او حیوان اغېزه کوی همدارنگه په انسان کبسی هم ډېره اغېزه لری، نو باید هغه طبیعی عوامل چه د انسان، حیوان، معدن او نبات په پیدایښت کبسی اثر لری ښکاره او ظاهر شی، څوک چه د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر نه وی او د دوی ارتباط ورته نه وی معلوم، بنائی د دې خبری په اورېدو ډېر تعجب وکړی، لیکن باید دوی فکر وکړی چه انسان له څه شی او څنگه پیدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وینو، غونښو، هډوکو جوړ شوی مگر د ده علاقه له نبات یا معدن او حیوان سره څه شی دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د محکی په کایناتو کبسی خپله رتبه وپېژنی او له حیوان او نبات څخه خپل امتیاز حاصل کړی باید د طبیعی

تاریخ خخه برخه ولری. پاک خدای زمور دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه مور اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره تربنه قانونی درسونه واخلو. پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منخ کبسی مناسبت او مشابهت لیده، اول حل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته ئې د انسانانو تربیې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کبسی غضب او په بعضو کبسی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.

بنائي چه انسان د حیوان او نبات طبیعت او د کانو خواص وپېژنی ترخو چه د اجتماعی هیئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د موالید ثلاثه (حیوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبیق کبیری، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کایناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنیات هغه اجسام دي چه تر حُمکی لاندی بخارو او لوگیو خخه پیدا شوی او له مختلفو اقسامو خنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکیب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، بعضی اوردوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحیت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو خنی پیدا کبیری له اوبو خخه پیدا کبیری او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټیټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذیب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرگر یا پینس تربنه هر خه جوړوی او حکما لکه هغه قیمتی کانی داسی دی چه په کانو کبسی پیدا کبیری.

کومی د پوخوالی دورې چه تر حُمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان بانندی تېرېری، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه بانندی په رحم کبسی تېرېری، او غوښه، وازده، هډوکی تربنه جوړېری، پس له هغه چه انسان له مور ه پیدا کبیری نو کومی دورې چه په کوچنی بانندی د روزنی په وخت کبسی راخی، او مختلف احوال لکه روغتیا، ناروغی، نیکبختی او بدبختی ورته پینسېری دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنیاتو ته د کاریکرو او کسبکرو له لاسه رسېری، او مختلف صورتونه قبلوی!

انسان او نبات

انسان پس له تی رودلو څخه لکه بوټی (نبات) بې له بشپړی ارادې غذا خوری او حرکت کوی نو که غذا ئې طبیعی وی، د بدن په وده او لویوالی کسبی تاثیر کوی او که روحی وی د عقل او وینستوب په زیاتوالی کسبی صرفپړی پدې وخت کسبی ماشوم د خپل محیط القآت قبلوی او لکه نبات د خپلی کورنۍ له حاله سره ور پانی او مېوه نیسی.

نو ښه روزنه د کوچنی په حال کسبی هغه تاثیر کوی لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کسبی لری، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسی دی چه د نباتاتو د مړاوی والی او وچوالی سبب گرزی. نو څوک چه د نباتاتو په روزنه پوهپړی او پدې علم کسبی لاس لری هغه کولی شی چه خپل اولاد لکه یوه ښه بوټی داسی وروزی او ښه نتیجه تربنه واخلي.

غرض دا دی چه د کوچنی روزونکی باید د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر وی، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لری هغه ورته معلومه وی چه د کوچنی په تهذیب او روزه په ښه ډول بری ومومی او د اجتماع علم د کونیه علومو په یوه متین اساس بنا شی، چه مور هم د غرب له ژوندیو ملتو سره د سمی روزنی په اثر کسبی برابر شو.

څوک چه د نباتاتو له حاله خبر شی او د نباتاتو مختلف اقسام چه ځنی وابنه وی او بعضی ونی، ورته معلوم شی هغه پوهپړی چه انسانان هم بعضی لکه وابنه پخوا لدېنه چه ونه ځنی جوړه شی د طفولیت په وخت کسبی مری او بعضی لکه ونی کمال ته رسپړی، بعضی انسانان لکه میوه داری ونی نفع او ګټه لری او بعضی لکه بی مېوو ونو غوندی بې فایدې وی.

لکه چه بعضی نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کسبی وده کوی، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوی، همدارنگه د انسانانو په ډله کسبی هم بعضی د طبیعی مناظرو په لیدلو او د پاکی او آزادی هوا په تنفس ښه نشو و نما کوی او بعضی لکه هغه بوټی چه په تورتم او تیاره کسبی ښه لوئپړی او د لمر په رڼا کسبی خرابپړی دوی هم په یوه فاسد محیط او تررمۍ کسبی روغ او جوړ وی او په ښو ځایو او شنو باغو کسبی زړه تنگی کپړی، او هغه شان وده نه کوی!

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کېښی پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کېږي او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراک، ښې ښځې، ښه ځای او داسې نورو ته حس کوي، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوښښ کوي او همدغه شی ته قوه شهویه ویله کېږي.

پدې وخت کېښی چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کېښی ووينی، د کلان کاری آثار پکښی څرگندېږي او ځان ورته لوی سړی ښکاري دا د غضبی قوی آثار دی چه ورځ په ورځ پکښی زیاتېږي. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کېښی حیوان له انسان سره شریک دی، نو هر کله چه د ځوانی خواهشات د ده په عقل باندی غالب شی ولمړیو عناصرو آثار او د مور او پلار خویونه پکښی ښکاره کېږي، نو که له لوری او زوروری کورنی څخه وی، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښی نه خوری، دی هم د بل پس خوردی ته سترگی نه نیسی او دنائت خواته میل نه کوي او که چیری له ټیټی او خسیسی کورنی وی نو په هر قسم دنائت په ممکن وی ځانته خوراک پیدا کوي.

دا قسم انسانان د اشرارو له نوعی څخه حسابېږي چه په شرارت کېښی یو له بله تفاوت لری. همدارنگه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوی په روحياتو کېښی ئې اثر کړی متفاوت دی.

څنگه چه اهلی او کورنی حیوانات بعضی قوی وی، چه درانه درانه بارونه له یوه ځایه بل ځای ته وړی، په انسانانو کېښی هم بعضی داسی کسان وی چه سخت او گران کارونه سرته رسولی شی، او فکری قوت، هیڅ نلری یوازی د علمی قوت خاوندان وی او دا کسان د دې دپاره پیدا شوی وی چه بل څوک ئې په لار بوزی او کار ځنی واخلي. تر دې ځایه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حیوان په منځ کېښی موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د یوه ملت قاید ته لازمه ده چه د کایناتو او موجوداتو ټول قوانین له بسیطو عناصرو ځنی نیولې، تر لویو مرکباتو پوری تر نظر لاندی ونیسی.

زمونږ غرض دا نه دی چه ټول خلق دی د طبیعی تاریخ په لوستلو او تطبیقولو باندی مصروف شی ځکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دی چه له دې راز معلوماتو ځنی استنباط وکړی او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانین او اجتماعی اصول

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه مونږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه

د قوم په روحياتو کېنې

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کېنې اغېزه لري همدارنگه په انسانانو کېنې هم عقلي او جسمي تاثیر کوي. اجتماعي علماً او هغه سياحان چه په مختلفو هوادونو کېنې گرزېدلي دي او د هر ځای د انسانانو خصوصيات ئې په رنگ، شکل کړه وړه کېنې ليدلي دي دا حقيقت بې شک او شهبې قبلوي، نو ځکه علامه گوستاولوبون وايي چه که مور د پخوانيو او اوسنيو ملتو په حال کېنې غور وکړو او د هر ځای زاړه او نوي مدنيتونه تر نظر لاندې ونيسو، نو د اجتماعيونو پدې قول به يقين وکړو، چه د معتدلو اقليمونو اوسېدونکي د عقل په اعتبار تر هر چا زيات او په مدنيت کېنې هم تر نورو وړاندې دي، لکه چه تاريخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسي صفات لکه همت، ذکاوت او داسې نور ... او د شمالي خواو (بخو منطقو) بې فکري او عدم نشاط او د ډېرو تودو ځايو سستي او وحشت مور ته ښيي.

نو اجتماعي علماً د اقليمو تاثيرات او نور عوامل تر نظر لاندې نيولي دي او د دې دپاره چه د جماعتو عقلي اندازه وښيي، بعضې قواعد ئې وضع کړي چه دې بحث ته علم عمران ويل کېږي، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنيت او استعداد دپاره د مقياس په ډول بيان کړي هغه دا دي.

عوامل او تاثيرات ئې په انسان کېنې

- د اقليم اعتدال
- ذکاوت او د ترقی استعداد
- د اقليم برودت (سورتيا)
- بې عقلي او د ادراک ضعف
- د اقليم حرارت (تودوخه)
- سستي او د عقل ضعف
- زلزلي
- نا اميدی

- د زراعتی محصولاتو زیاتوالی - سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
- د محصولاتو لږ والی - د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
- د کانو زیاتوالی - عملی اقدام، او د اختراع فکر

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقی او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مگر د تودو او سړو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی حکه چه مور ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم رانسیی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سرتیا او برودت ته په انحطاط کبسی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعيون وایی چه د تودې محکی خلق د ترقی استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لږوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سړو ملکو په منخ کبسی واقع دی او قسم قسم بوتی پکبسی شنه کبیری. د داسی خایو خلق په کسبو کبسی یو له بله مختلف وی. په فلاح کبسی تر نورو تکړه په تجارت کبسی هوبنیار، په صنعت کبسی گړندی اوله همته ډک وی.

سړې محکی

ساره اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کبسی واقع دی حُمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعده نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب گړزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده خایونه چه زراعتی محصولات پکبسی ډېر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبورېږی نو طبعاً عیاش

او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم ورباندی مقرر وی هم ورته ډېر بد نه ښکاري.

د داسی حایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعمارینونو ته په ځان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!

د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صنایعو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی ځکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وړاندی کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښی پیدا کوی، مثلاً دوربښمو صنعت په هغه ملک کښی ترقی کوی، چه د توت ونی پکښی زیاتی وی.

همدارنگه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه ځای له بل ځایه فرق کوی، او لهجه هم هرومرو بدلېږی، که په یوه وطن کښی یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلې علاقې څخه پېژندل کېږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښی مباحث لیده کېږی، د فرقو او شعبو په منځکښی هم توپیر او تفاوت وی.

انسانی ټولنی

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس ایښود، د سیاست او اجتماع علم ئی هم په نظر کښی نیولی وو، وگورئ! ابونصر فاریابی^۱ له لسو قرنو راهیسی دې خواته توجه کړېده او د خپل کتاب (اراء اهل المدينة الفاضله) په اخر کښی ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه مور ئې د انسانی اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.

د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو - عظمی، وسطی، او صغری وېشله کېږی. عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښی وی ویل کېږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.

غیر کامله اجتماع گانې لکه د یوه کلی یا محلی یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع گانې دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کېږی.

^۱ ابونصر فاریابی (۲۶۰ - ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زموږ د وطن په فاریاب کښی زیږیدلی دی. (مترجم)

هره وره ټولنه د لویی اجتماع خادمه ده، او یوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ویله کېږی، چه افراد ئې د سعادت په میندلو کې یو له بله سره مرستی وی او که داسی نه وی نو غیر فاضله ورته وایی.

فاریابی وروسته تر دې بشری اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبیه کوی او وایی چه یو ملت یا د یوه ښار اوسېدونکی لکه یو بدن داسی دی چه بعضی اعضا پکښی خادم او بعضی مخدوم وی، چه د رتبی په اعتبار یو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی ځان ځانته وظایف لری همدارنگه د یوه وطن اوسېدونکی هم هر یو د کونښی کار استعداد لری او هر یو د خپلی رتبی او مقام په اعتبار ځانته حیثیت مومی.

کورنی ژوندون

هر کله چه کورنی د شعبو او قبایلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنی چه د علم اجتماع په صحیح اساس باندی جوړی وی، هغه ملت به هر ورو د سیادت او حریت خاوند او د ترقی لرونکی وی، او که داسی نه وی نو په ذلت او خواری به ککړ وی، نو ځکه مور د کورنی او ازدواج په تاریخی دورو او په منزلی امورو کې بحث کوو.

ازدواج

ازدواج یعنی ښځه کول یو طبعی امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانینو په اعتبار تغیر پیدا کوی، او له طبعی صورت څخه شرعی حالت او مفید صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې یو طبعی امر، او مقننین ئې مدنی تړون گڼی، د دین خاوندان ئې یو مقدس او مسنون کار او د نسل د زیاتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعيون او اقتصاديون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت یو لوی سبب شمېری. بعضی خلق لکه یونانیان ښځه د نارینه یوه حقیره خادمه او شریره طایفه گڼی چه د تذلیل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنیت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی

مگر څوځه چه حقيقت ته رسېدلی دی هغه د ښځو په حق کېښی دا قسم ذهني تونه نلري او په ښه نظر ورته کوري.

ازدواج او اجتماعي ټولنه

که څوځه غواړی چه روغ او سليم العقل افراد او يو قوی نسل د جامعي د خدمت دپاره پيدا کړی بايد له مسکراتو او هغو شيانو چه د کېدې د ناروغيو سبب کړزی خپل ځان وساتي، ځکه چه اولاد زيات صحی خصايص له خپل پلار او مور ځنی مومي، نو پلار برسېره پدې چه ښائی د ښې روغتيا لرونکی وی ښه تندرسته ښځه دی هم په نکاح اخلي چه اولاد ئې قوی او صحیح راشی.

که سړی څه قدر ضعیف هم وی که ښځه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کېښی د مېړه د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعیف وی نو هېڅ شک نشته چه اولاد به ئې هم ضعیف وی.

دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقاضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانيو څخه وروستنيو ته انتقال کوی نو بايد پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او ښځه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته يا له ښځې ځنی مېړه ته او له مېړه څخه ښځې ته سرایت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقی په لاره کېښی وړاندی وی ښائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرایت کوی جلوگیری وکړی. څوځه چه پدې باب کېښی زیاتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه بايد هغو طبي کتابو ته چه پدې موضوع کېښی ډېر تفصیل لری او خورا مفید دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر دېرشو کلو بلکه زيات تاخير کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفريط له مينځه لیری شی او يو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کېښی ډېر غور کړی او ویلی ئې دی هر وخت چه هلك

او نجلی خپل تناسلی احتیاج حس کړی او بلوغ ته ورسپړی دوه کاله وروسته لدې باید د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشي، ځکه چې تر دې دمخه برسېره پدې چې دوی دواړه د ازدواجی حیات او کورنۍ ژوندون په خوند ښه نه پوهیږي، او عمر ئی سره تریخ کېږي تناسلی اعضائې هم د ودی او لویښت انتهای حد ته نه وی رسیدلی، نو هم دوی ته ضرر رسپړی او هم ئې اولاد ضعیفه کېږي نو پس له بلوغه باید دوه کاله نور هم تاخیر وشي، تر دې زیات تاخیر هم ښه نه دی، ځکه چې تناسلی اعضا بیکاره او مهمل پاتی کېږي او تناسلی قوت ئې ضعیفه کېږي، نو دغه وخت باید د واده دپاره مناسب وگنل شي او هېڅ تقدیم او تاخیر پکښی ونشي.

د بلوغ زمانه د دې لامله چې یو ځای له بل ځایه د آب او هوا، تودوخی او سورتیا په اعتبار فرق کوی تعین نشوه.

د کور سرشته (تدبیر منزل)

څوک چې د اجتماع علم ته په سر سری نظر کوری هغه به دا بحث او د ازدواج مسایل او همدارنگه د عابلی د روغتیا خبری د دې کتاب له موضوع ځنی خارجی وگنې مگر که ښه ځیر شي او پدې پوه وی چې عایله او کورنۍ د اجتماع اساس او لمړۍ حلقه ده، چې رورو زیاته شوې او تر دې حده رسېدلې ده، هغه به مو مقصر وبولی که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وگنې، نو مور دا بحثونه ضرور گڼو او څه چې بوعلی سینا پدې موضوع کښې لیکلی دی را نقل کوو او د دې دپاره چې خلقو ته دا معلومه شي چې د تدبیر منزل علم د دې عصر له ارمغانونو ځنی نه دی له ډېری مودې پدی خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له «ارشاد القاصد» څخه چې څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښی لیکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعریف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وایی چې د تدبیر منزل علم د ښځی او مېړه او اولاد او خدمتکارو په مشترک احوال کښې بحث کوي، او فایده ئې د کور انتظام او سرشته ده چې د انسان د سعادت سبب گزری.

د انسان سیاست له بنځي سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه صالحه او نیکه بنځه له نر سره په مال کښی شریکه او د کور په کارو کښی ملګرې ده، او ښه بنځه هغه ده چه هوښیاره، دینداره، فرمان برداره او امانت ګره وی چه له خپل مېړه سره زیات محبت لری او په خدمت کښی ئې صادق و، شنډه او زبانه بازه نه وی او برسېره پدې د انتظام او تدبیر خاونده وی چه د مېړه لږ مال د ښې سربښتی په واسطه زیاتوی او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتی.

شیخ د مېړه په سیاست کښی له بنځی سره دا شیان ضرور ګڼی.

خان د بنځی په نظر کښی مهیب او موقر ښودل او بنځه د کاله په کارو مشغولول، دا حکه چه که مېړه د هیبت خاوند نه وی بنځی ته سپک او معمولی سړی ښکاری او اطاعت ئې په خان لازم نګڼی.

همدارنگه د مېړه وقار هم د بنځی د محبت او دلچسپی سبب ګرزی، بنځه ئې د خپلې سر لویې موجب ګڼی او خپل مېړه ته په درنه سترګه ګوری، د بنځی مشغولول د کاله په کارو باندی هم یو مهم امر دی چه بنځه له بېځایه ناستی ولاړی منع کوی او له کور سره ئې دلچسپی پیدا کوی.

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.

اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایې پیدا کړی چه بی عقله او مرضی نه وی حکه چه د دایې شودې په طفل کښی اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی ځنی پرېکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خوښونه زده کړی ښه ښه خوښونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو ځنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښی پیدا شی تر تعلیم لاندی ونيول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خور بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو

خخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزگار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړیته وکمارل شی چه د خپل حیات تامین ورباندی وکړی شی. دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړېده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی^۱.

د انسان سیاست له خپلو خدمتگارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی مور د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وگورئ! شیخ دا موضوع څنگه ښه تحلیل کوی او وایی چه خدمتگاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښورپړی او کار ورته کوی، که خدمتگاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سپری با همته او امین خدمتگاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په نظر کښی وساتی، ځکه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سپری حرمت او عزت ساتی.

که چیری له کوم خدمتگار ځنی کوم ناوړه کار څرگند شی باید سپری ئې په داسی شان له هغه کاره را وگرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډېر بد کار ورڅخه څرگند شی، چه بڅښنه ئې د سپری سیاست وړانوی، ښائی له خدمتگاری منځ شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

۱ اوس د روزنی او پالنی علم ډېر ارت شوی دی، چه بیل اصول او ځانته مخصصین لری، مور باید د اوسنی علم سره سم د خپل ملت او پښتنوالی تر سپوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

کورنی نیکبختی

د کورنی نیکبختی اساس نیکه او صالحه بنځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوک د جمال حقیقت وپېژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې بنځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پېښېری چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولپېری او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوښوی، او د هماغه ښایست لرونکې بنځه ټاکی، څوک یوازی د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترگو او څوک په ښه کړه وړه غولپېری، د روحی او معنوی ښکلی توب هېڅ مراعات نه کوی، بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه کوری چه دا راز بنځه خپل مپړه ته په ډېره درنه سترگه نه کوری او ډېر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعي نظام وړانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولپېری.

لمړی تربیه

پدې کښی هېڅ شک نشته چه عایله او کورنی د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جگړو دپاره تکره کوی او د معاشرت او اجتماعي حیات مبادی ورته ښی.

د کورنی عادتونه او خویونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړی خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړی مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنی او د مور او پلار د خوشحالی سبب کپری.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومپېری، مگر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او رښتیانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکما چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څېړنه کښی تېروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لړوالی او زیاتوالی په موجباتو ډېر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واړه دبلې ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنی څه حصه ولیکله شی او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و

نما کښی د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښی ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون) کښی ورته یو فصل خاص کړی نورو طبیبانو هم ورته پخپلو کتابو کښی فصلونه مقرر کړیدی.

تریوی مذاهب

کوم علمی اصول چه د روزنی پوهانو وضع کړیدی درې مذهبه ځنی جوړیږی: لمړی: د هلفتیوس فیلسوف مذهب دی وایی وروکی په اوله کښی د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئی چه لمړی ځل په مور یا دایی سترگی ونښلی همدغه ئی اول مربی کښل کږی، چه د حیات لاری وربښی نو بنا پر دې نظریی کوچنی په ښو او بدو نه ستایل کږی، او لکه یو حیوان د خپل احتیاج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقلید کوی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب - دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چینه اعضا او جوارح کښی، او وایی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربیه پکښی تاثیر نشی کولی.

دریم مذهب: یوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفریط کښی وایی چه ډېر کوچنی سره لدې چه اعضائې ناقص وی، روزنه ښه اغېزه پرې کوی او ډېر کوچنی بیا سره لدې چه روغتیا او بدن ئی ښه وی هم روزنه پکښی اثر نشی کولی، نو باید طبیعت او تربیت دواړه مؤثر وکښل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبیعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربیت همدغه قوتونه د محیط له حال او د کوچنی له میل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی، نو ویلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلی او مادی قوتو صیقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښی ئی استعمالوی.

افلاطون وائی، تربیه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی. سپنسر وایی، تربیه انسان د پوره معیشت دپاره تیاروی.

د تربیې نېټې او هغه شیان چا پر تربیه کښی اثر کوی

کوم شیان چه د تربیې په اصلاح یا خرابوالی کښی تاثیر کوی هغه دا لاندینی عوامل دي.

- ۱ کور
- ۲ همشینان او ملګري
- ۳ مکتب او مدرسه
- ۴ فامیل او کورنی
- ۵ کتابونه او جراید
- ۶ طبیعت
- ۷ سیاحت

نظر دي پاسبیو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او یوه تتمیمی دوره لری، چه د درو لمړیو دورو آثار پکښی ښکاره کېږی.

- ۱: مورنی تربیه چه د ولادت له وخته شروع کېږی او په اوه کلنی باندی ختمېږی.
- ۲: اولنی تربیه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووخی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کېږی تر څوارلس کلنی پوری.
- ۳: ثانوی تربیه چه هلك په عالی مکاتبو کښی له لویو ښوونکو څخه تحصیل او زده کړه کوی.

- ۴: تتمیمی دوره چه پدې وخت کښی انسان اجتماعی ډګر او د عمل میدان ته داخلېږی، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندی تمامېږی او بس.
- نو څوک چه له خپل اولاد سره مینه او علاقه لری باید په هره دوره کښی خپل اولاد ښه وروزی او د عمل په لاره ئې د ملت د مصلحت دپاره روان کړی. د کورنی تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنی او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندی دی، چه باید داسی مدارس او مکاتب پیدا کړی چه حیاتی علوم پکښی لوستل کېږی.

د دي کتاب موضوع هغه لمړی تربیه ده چه مورنی تربیه ورته ویل کېږی. دوهمه او دریمه تربیه د مملکت په داخلی سیاست پوری اړه لری. هر کله چه د تربیې علما علم

النفس د تربیې اساس کښی، او د انسانی جامعې د نفسی حالاتو پېژندل د یوه انسان په نفسیت پېژندلو پوری تعلق لری، لازمه ده چه میندی له علم النفس څخه څه برخه ولری چه د خپلو اولادو طبیعت وپېژنی او استعداد ئې وروزلی شی.

علم النفس

څوك چه د غړو او اعضاو له وظایفو خبروي، او دې علم د (فزیولوژی) سره اشنا وی هغه ته د اعضای رئیسو و وظایف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سړیو ته د هوارسېدل تاثیر چه د انسان په حیات کښې ئې لری دا ټول کیفیتونه معلوم وی مگر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کېږی ځکه چه انسان یوازی د دې ظاهری جسم نوم ندی، انسان د یوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ویل کېږی. انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربیه کولی شی د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی حل پخپلو هغو معلوماتو کښی چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړی او وروسته خپل معلومات مرتب او زیات کړی ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کښی بحث کوی او علم النفس ورته وایی ورسپړی. لدې بیانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسی مظاهرو او حرکاتو کښی بحث کوی.

خاطر

یوه ورځ یوه زده کوونکی په امتحان کښی چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او یو ساعت ئې له خپل مشغولیت څخه ایسار کړ، او تر قید لاندی ئې ونيو، لږ شېبه وروسته د متعلم رنگ ژړ او بیهوشه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه لیدل او نه ئې څه اورېدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته واېست او په مخ ئې ورته سړې اوبه وشیندلی، پس لدې د متعلم په اعضا او بدن کښی نوی حیات وچلېده او حس پکښی رو رو پیدا شو سترگی ئې بېرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظایفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کښی ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شیانو چه د ده په زړه کښی گرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظایفو اجرا کولو ته خاطر ویل کېږی.

هره بنخه چه په عقلی امورو پوره نه پوهیږی او تحلیلولې ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کبسی خه نشی خایولی، او نه ئې خاطر او ادراک د ذکاوت او زیرکی درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لاری

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شی. د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلی ته باطنی وایی. باطنی طریقه چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کبیری چه انسان خپل نفس له خانه جدا وکنی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقه دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلی ته تجربه ویل کبیری. ملاحظه دېته وایی چه سړی د نورو عقلونه، د بعضی علاماتو په واسطه خائنه معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامت پخپل خان کبسی ووینی اثر ته یې هم بڼه ملتفت شی چه بیا د تطبیقاتو په اثر کبسی د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کبسی کړزی معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم روزلی شی، او معلم د خپلو شاگردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهیږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی. داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کبسی شجاعت او د نفس لورتیا خایوی، او د لویو خلقو په پور کبسی ئې دروی. د همدې لامله (مونینی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایی گانو په لاس کبسی دی. د عقل د لوښت او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی ترسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کبسی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کبیری، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کبیری.

لمړۍ مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کې د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پېژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کې باید د کوچنی له نظره ډېر صورتونه تېر شی، چه دی ورسره آشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبرو کولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کېږی، د کوچنی عقل پدې وخت کې د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کې که طفل هر څومره پوښتنی وکړی بنائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډاروونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کې حای ونه نیسی، پدې وخت کې بنائی چه هر کوچنی ډېر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بې تاثیرې بڼکاره نشی.

درېمه مرتبه

د عقل درېمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوخوالی له وخته شروع کېږی پدې وخت کې عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوې ته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی، پدې دوره کې عقل د شیانو منځکښې ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پېژندلو او د فایده معلومولو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کې ښه اداب او ښه سلوک وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره آشنا شی، چه له خپلو ورونو او ملگرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوک وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.

ماشوم پدې وخت کې لکه نیالکی او تربیه لکه اوبه داسی دی، چه نیالکی پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.

پوخ سړی هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو بنائی چه سړی خپل اولاد په همدغه وخت کې د ښو خیالی او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کاروته راوړوی، او بې لدېنه چه هغه ته صریح امر ونه وشی، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه

خوبونه ئې په دماغ حای کړه شی، مگر کومی قصی چه له حقیقته لیری وی، او وقوعی جنبه نلری، لکه د عفريت یا فانوس سحری او داسی نوری قصی هغه باید سړی د خپل اولاد غور ته ونه رسوی، چه محض اوهام او هغه امیدونه چه نه عملی کپری د ده په ذهن کبسی حای ونه نیسی، او لکه بعضی کسان چه د عفريت داپلولو ارمان کوی، او نه ور رسپری دی هم د دغسی آرزوگانو (چه نه په حیات کبسی دخل او نه خارجی وجود لری) په ارمان او سودا کبسی پاتی نشی، نن د هر قوم پوهان او پیاوړی اشخاص کونبسی کوی چه دا قسم افکار د نوی نسل ذهن ته ونه رسپری.

خلورمه مرتبه

د عقل خلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د حلمیتوب او رشد تر وخته پوری ده، که اولاد په صحیح طور روزل شوی وی، دغه وخت د ده په عقل کبسی د سعادت آثار ښکاره کپری او په جامعه کبسی مسعودانه ژوند کولی شی، پدې وخت کبسی باید اولاد ته نظری تعلیمونه وشی، او هغه علمونه وروښودل شی چه دی ورته احتیاج لری. هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طی کړی، نو دی په هیئت اجتماعی کبسی یوه گړندی او کاربگر عضو گڼل کپری، په ښه سلوک د تحسین وړ گړزی، او په بدو کارو ملامتپری، پدې وخت کبسی باید انسان د لویو خلقو تاریخ ته رجوع وکړی او د هغوی په احوالو حان خبر کړی، چه دی هم د هغوی په لار لار شی، او پیروی ئې وکړی.

د بدت روزل

هر کله چه کوچنی پیدا شی او د دنیا هوا پرې ولگپری قسم قسم حالات پرې راحی، او هر راز عوارض ورته پېښپری نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډېر تدابیر په کار دی ترڅو چه دی د ضعف دا ټول مراحل طی کړی، او رشد ته ورسپری. نو په میندو لازمه ده چه خپل کوچنی اداره کړی، او په تربیه کبسی یې له هره حیثه زیار وکړی.

پدې موضوع کبسی طبیبانو او حکماً کافی بحثونه کړی او د کوچنی ټول ضروریات ئې له خوراکه نیولې تر پوشاک او نظافته پوری دا ټول صحی مسایل ئې بیان کړی دی، نو مور په هماغه بیان اکتفاکوو کنه، د میندو دپاره به موڅه تفصیل کړی و.

بدنی ورزش او ریاضت

په جسمی روزنه او روغتیا کښی بدنی ورزشونه او لوبی خورا ډېر اهمیت لری، هر طفل ته د ده له بدنی قوت او عمر سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی. شیخ ابن سینا پخپل کتاب (قانون) کښی د اطفالو او لویو سړیو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلی دی. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښی جاری دی دا ټول بلکه لا څه زیات زموږ په پخوانیو کتابو کښی بیان شویدی او د هر اندام د قوت او د وینو د جریان دپاره یو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وږی ژبی (ژبی) د ورزش دپاره بعضی ثقیل او خفیف آوازونه ایستل او نفس بندول او داسی نور علاجونه ښودل شوی دی چه دا هم په بدنی ورزش کښی حسابیری. ابن سینا د دې فصل په خاتمه کښی وایی چه هر انسان ته د ده د بدنی قوت سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی، نو میندی باید خپلو اولادو ته یو مناسب ورزش چه عقلی او بدنی دواړه قوتونه په تناسب سره زیاتوی غوره کړی، چه د ملت دپاره غښتلی افراد شی.

خپل اولاد څنگه وروزو؟

ډېر پلرونه کونښی کوی چه خپل اولاد مهذب تربیه کړی او د ملت دپاره ګړندی اشخاص تقدیم کړی، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړی او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسیله ګڼلې تللی دی، مگر کومی نتیجې چه دوی اخستی دی هغه د دوی د خوشحالی سبب ندی ګرزېدلی، دوی داسی ځلمیان میدان ته را ایستلی دی چه د علم او ذکاوت لرونکی دی او د رزق د پیدا کولو مینه لری مگر پدې نه پوهیږی چه له ژونده څنگه استفاده کیری؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښی ښوونه او روزنه په اشخاصو کښی دا طاقت نه پیدا کوی چه د حیات په میدان کښی منډی ووھلی شی نو له پلرو څخه د اولاد د روزنی په باب کښی سمه لار ورکه شوېده. که مور د مترقی ملکو ښوونو ته نظر وکړ، په روزنه کښی یوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښی دی پیدا کوو، او مور ته دا اطمینان پیدا کیری چه د رزق د پیدا کولو دپاره ډېری لاری دی که مور د سعی او عمل دروازه وټکوو، او له نوکری ځنی خپل فکر را وګرزوو.

مور باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زمور اولاد زمور ملک او مال دی لکه چه فی الحال دا عقیده لرو. په متمدنو ملکونو کبسی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د حآن په شان اشخاص کبی، او په کارو کبسی ئی له حآنه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئی هم خپل حآنونه مستقل اشخاص کبی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هېڅ اتکا نه کوی.

پلار بنائی چه خپل اولاد د مسافری او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر حای کبسی گذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینکار په روح ئی تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر حای کبسی گذران کولی شی او په ژوندون کبسی هغو درجو ته رسیری چه د دوی زړه ئی غواړی.

زمور اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه مور پری وپریو، او هېڅ کارته ئی نه وړاندی کوو، او له هر شی ئی محروم پریږدو. د متمدنو ملکونو پلرونه خپل اولاد ته لاسی صنعتونه وربنئی او هېڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سړی زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کبړی، او هېڅ شرف او منزلت ئی نه کمپری په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.

مور پخپل وطن کبسی وینو، څوک چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاری او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او مور هیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومپری په مترقی ممالکونو کبسی هر څوک د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کبسی سفر کوی او د کاله خلق ئی پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.

دا راز اشخاص سعادت ته رسېدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زمور اولاد نه برسېره پدې چه عادتونه او تربیه ئی وړانه وی د نا امیدۍ او سستی تخم ئی هم په نفسو کبسی کرل کبړی، او د بعضی الفاظو په اثر کبسی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لټۍ لور ته نژدې کبړی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقۍ خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسک نه وی.

وگورئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښی خومره ملتونه او پادشاهان ذلیل شوه ایا دا د قناعت او سستی په اثر کښی وو او که د کونښ او عمل نتیجه وه؟ بعضی اشخاص وی چه په خلقو کښی بدی بدی قصی چه خلق مایوسیت ته را بولی، نشر وی او له عمل ئی راگزوی چه بیا په هر شی کښی شکوم نیسی، او جد و جهد ته هېخ اهمیت نه ورکوی، که مور پدی پوه شو چه خپل اولاد باید څنگه تربیه کړو، البته زمور په جامعه کښی به داسی نشریات بی تاثیره شی خصوصاً که زمور مؤلفین پدی باب کښی خپله وظیفه اجرا کړی.

کورنی اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنی، ازدواج، روزنه، او تدبیر منزل کښی وشوه زاید او له موضوع څخه خارج نه دی ځکه چه د کورنی اصلاح په حقیقت کښی د جامعی اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په لیری لیری وسایلو او د ملت په سعادت کښی فکر وشی او راتلونکی حالت یی په نظر کښی ونیول شی.

مور وینو چه واره واره ملتونه د حریت او قانونی حیات خوا ته نژدی کپړی. او هغه لوی اجتماعی تطور چه مور ئی په شرق کښی آثار وینو، پدی مو خبروی چه حریت، مساوات او د ملتو یو شان تحول به په شرق او غرب کښی عمومیت پیدا کړی او ټول به یوی غایي او مقصد ته ورسپړی.

هر ملت که غواړی چه خپل افراد د قانونی ژوندون دپاره تربیه کړی هغه باید داسی قوانین مقرر کړی چه هره کورنی پدی پوه او مجبوره کړی چه مور باید په اصلاحی او ضروری امورو کښی لکه د ثروت زیاتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعدیل او سمون او داسی نور... یو مجلس ولرو پدی صورت کښی به د مجلس او کورنی مشر یوازی پخپله رایه کار نه کوی، هر کار به د ده او د کورنی د پوه افرادو په مشوره کپړی، دا راز واره مجلسونه د یوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوی اصل او اساس دی.

هغه کوچنی چه پداسی کورنی کښی لږ لوی شی، او سترگی وغړوی او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلایل واری، نو قانونی فکر او د شوری محبت ئی په زړه کښی پیدا کپړی، او هر وخت چه حُلْمیتوب ته نژدی شی خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ یی تر غاړی کپړی تیار وی.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښی یوه کورنی له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنی په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی. پدې صورت کښی هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنی چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښی د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکي او د هغې کورنی هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښی څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښی صرف شی. دغه راز ملت خپل اقتصادی موجودیت ډېر ښه ساتلی شی، دوی کولی شی چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پیسې ورکړی. هر څومره چه افراد زیاتېږی، او دا سلطه وسعت مونده کوی هماغومره د دې تعاون نفع او فایده عامېږی.

غرض دا چه کورنی ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو باید هر ملت د خپلو کورنیو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړی دا د کورنیو او ملتو د ارتباط دپاره یوه لنډه او نژدې لاره ده.

دوهم باب

د اجتماع روح

علامه ګوستاوبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښی د اجتماع هغه روح بیانوی چه د اروپا د متعلمینو په نفوسو کښی ئې سرایت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښی بحث کوی، چه د جماعتو په پیدا کولو کښی اغېزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفید او ښه دی. ده پدې کتاب کښی هغه اوهام او خیالات چه د اجتماع د روح د پیدا کولو وسایل دی ډېر ښه ښودلی، مگر زموږ غرض پدې عنوان کښی د طبیعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئې له وحدت او انفرادیت ځنی د شعبو او

قبایلو تشکیل ته رسولی دی، او قومونه ئې سره لدې چه یو له بله لری پراته دی، او د رنکونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره د پرفرق لری د منافعو مبادلې ته تیار کړی دی. علامه مونتسکیو پخپل کتاب (اصول النوامیس و الشرایع) کښی د اجتماع طبیعی قوانین، یا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر څلورو برخو وېشی:

۱- انسان د فطرت په زمانه کښی چه د پېژندنې قوت ئې درلود، او معارف ئې نه درلوده - دی پدې وخت کښی له هر شی ځنی وپېرېدی او تېسېدی، هېڅ شی ته به ئې ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتی حالت او د انسان لمړی طبیعی قانون و.

۲- انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتیاج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پیدا کولو دپاره ئې زیار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبیعی قانون او ناموس دی.

۳- کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی یو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منځ کښی ئې عواطف پیدا شوه دا دریم طبیعی قانون دی.

۴- انسانان برسېره پدې چه د دوی په مینځکښی عواطف پیدا شوه په پوهنو (معارف) کښی ئې هم برخه واخستله، او اجتماعي ژوندون ته ئې میل پیدا شو. دا هغه طبیعی قوانین دی چه د اجتماع روح ځنی تشکیلېږی.

کوم وخت چه د قبایلو په مینځکښی اختلاف او دښمنی پیدا شوېده، هرو مرو پکښی عایلوې محبت د ملگری احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عایله او قبیله کښی محصور و، مگر د دې په اعتبار چه په لمړی مرتبه کښی همدغه د اجتماع روح وه، لور منزلت لری.

کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښی پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.

دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښی لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعي عصر کښی (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعی وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صنعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښی لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعي ملگریا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولویو کښی نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښی ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښی د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

ملت څه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریک وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبی یو والی هم د ملت ارکان ټینګوی. د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.

ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره بیخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی. د اجتماع پوهانو دا حقیقت بیخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشی ورڅخه تشکیلېږی.

لدښه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوې خواته بیایي د یوه ملت په امتیاز او بېلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولیو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:

اول دا چه فرد د جامعې په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هېڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زړورتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مگر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضی داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره بیخی مابینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

گوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مباحثت معلومېری مگر چه سړی ښه خیر شی پوهېری چه ټول افراد په عمومی نفسی صفاتو کښی سره شریک دی او دغه نفسی صفات لکه هغه جسمی صفات چه دا ملت له بل ملت حنی بېلوی ثابت او پایدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کېری.

دریم باب

حکومت

د حکومت د پیدا کېدلو په کیفیت کښی د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انکلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان گران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مگر سره لدې فطرتاً له گوشه نیشنی او انزا حنی متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جگړه اخته وی، او قوی په ضعیف بانندی تېر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کښی حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترک مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاک روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتېری هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلېری، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کښی هر راز موانع پېښېری چه دی یوازی هغه له خپلی مخی نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبورېری چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعي هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کښی اچولېده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظریې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت ځنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعی هیئت ته تابع وی او اجتماعی هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کبسی طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعی له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کبسی ئې هیئت اجتماعی هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلې خوا واجبات رد او بدل شویدی.

څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کبسی ویلی و، هغه ذکر شوه (لوک) خپله نظریه پداسی شان بنسکاره کوی چه په اجتماعی هیئت کبسی د دوی له خوا پاچا د اجتماعی تړون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.

بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاک له لوری کبسی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنگ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.

بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده. نو د حکومت په باب کبسی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه بنسکاره شوېده خلقو ته ښوولې ده.

مگر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار کلوۍ سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته ترېنه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی.

نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری ځکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کبسی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو ځنی پیدا کبیری.

نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلار کلوۍ سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شوېده او ورو ورو ئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تېرغامیو چه د نورو په حق باندی کبیری مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تېری او تجاوزو را وگرزوی!

د حکومت و وظیفه

پدې موضوع کېښې بحث کوونکې مختلف نظریات لري، یوه ډله وایي چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشي کولی ترڅو چه د حریت په میدان کېښې په اقتصادی امورو کېښې پخپل سر پرې نه ښود شي، پدې صورت کېښې نو فرد پخپله ذاتی ترقی کېښې بې له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنی په بل شي اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.

د دې کسانو په نزد د حکومت وظیفه د وطن حمایت او د داخلی نظام او امنیت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضیانو په مقرولو باندې کېږي چه ضروری او لازمی قوانین وضع او معمول شي.

دا کسان وائی چه د دنیا نظام د تنازع للبقا - او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائی چه باید فرد په اقتصادی امورو کېښې پخپل سر پرې ښودل شي. مگر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښې مداخله ونکړي لکه: د پوستې انتظام، او اجباری تعلیم یا د اوسپنی لار - نو پوره فایده ورځنی نه اخستله کېږي.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کېږي که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شي نو د سیالی او همچشمی په اثر کېښې له مصلحت او ضرورت ځنی زیات اجرا کېږي.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصی مصلحت مشغول شي نو د اطفالو او ضعیفانو حمایت او د فقیرانو معاونت ته نه ملتفت کېږي، نو ضرور ده چه حکومت په دغسی کارو کېښې مداخلت وکړي.

ځنی خلق وایي چه فرد د نورو مرستی او ملگرتیا ته اړ دی او دغه مرسته بې له حکومت څخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو باید حکومت ټول اقتصادی امور لکه صنایع او زراعتونه په خپل لاس کېښې ونیسي، ځنی فیلسوفان لکه ټولستوی بیا وایي: چه حکومت ته بیخي ضرورت نشته او د مال صرفول د حربی آلاتو او عسکری تنظیم دپاره له صحیح انسانیت سره منافی دی، دی وائی چه حکومت له فطرت او طبیعت ځنی مخالف یو شي دی او ملتونه هغه وخت انتهائی سعادت ته رسېږي چه حکومت بیخي د خلقو هېر شي.

دا درې مذهبه، هېڅ يو له افراط او تفريط ځنې خالي نه دی او همدغه سبب دی چه خلقو پوره نه دی غوره کړی او اکثر و متروقي ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړی دی، او د حکومت مداخله ئې د افرادو په شئونو کېښي څومره چه ضرور دی لکه:

د ضعيفانو حمايت، د شفا خانو جوړول، د کسبکرو د مصالحو دپاره قوانين وضع کول، د کرهڼې، تجارت، صنعت د لوړتيا وسايل ټولول، د حمل و نقل بری او بحری وسايل لکه: د اوسپنی لار، برېښنا، تلکراف، او د اخلاقو او دين ساتنه او داسی نور تهیه کول قبوله کړېده.

د ټولستوي او فيلسوفانو فکر يو محض خيال دی چه عملی کېدی نشي ځکه چه ټول خلق لکه ټولستوي فيلسفوان کېدی نشي چه هر سړی له ټگي، خیانت او شر ځنی ځان خلاص کړی شي او صحیح انسانیت په دنیا کېښي وچلېږي.

دا هغه نظريات دی چه اجتماعيونو د حکومت د وظیفی په باب کېښي ښکاره کړی او د حکومت د مداخلی حق يې د خلقو په شئونو کېښي ښکاره کړیدی مگر هر حکومت ځانته له احتیاجه سره سم نصب العین او غایه لری چه د هغې په مقتضا کار کوی، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړېږي، او وطن ودانېږي، لوړوی او ودانوی ئې!

د هر ملت سیاسی تربیت د افرادو په نفسیاتو او ذهنیت کېښي پوره دخل لری او تعلیمات هم د همدغې تربیتې له مقتضی سره برابروی. کوم ملت چه د هیئت اجتماعی احترام لری د هغه ملت هر فرد بې له یوه قوت او باعث څخه د نورو د حریت احترام ساتی، او هېڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترگه نه ګوری. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته ګوری ځکه چه هغه د سلطنت تاج عیناً د ملت تاج ګڼی چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر ایښی دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لری او همیشه ورته د محبت په سترگه ګوری.

هغه کسان چه د پردی حکومت تر لاس لاندی ژوند کوی هغوی ته د حکومت هر ږغ لکه آسمانی ټکه داسی ښکاره کېږي او هر کار چه په حکومت پوری ربط لری ورځنی ډډه کوی مگر د ملت د خواخوږی او خپل او ملی حکومت. ښه او سیاسی روزنه دغه راز او هام محدود کوی او خلق پدې باندی پوهوی، چه هر فرد د حکومت په کارو کېښي د معاونت حق لری او د حکومت اشخاص هم دغسی افراد دی لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضی او د ملت په مرضا حکم کوی.

د حکومت په باب کښی د پخوانیو نظریه

ارسطو وائی که عدل او مساوات وړک او یا ضعیف وی څنگه به یو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنگه به تیب جمعیتونه او واړه طوایف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظریه باید په هر مملکت کښی عدل قایم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی. کونفوشیوس چینی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کښی د عدل او کفایت له مخی حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه همیشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئی پخوا کښی خپل ځایونه بدلوی او انتقال کوی. ملك^{۱۳} شیانغ وایی: د اسمان زوی یا امپراطور د مملکت د خیر او فایدې دپاره پیدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پیدا شوی. په چین کښی دا مثل دی چه د ملت محبت پیدا کړه مملکت به پیدا کړی، او که دغه محبت وړک کړی نو مملکت به درڅخه وړک شی. له (سولون) یونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنیت لوری درجی ته رسېدلی دی؟ هغه وویل هغه مملکت چه اهل ئی په ذلت کښی نه وی او ظلم پرې باندي نه کپړی. بلکه لا د یوه بل قوم په مظلومیت هم نشی راضی کېدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عیناً په دوی کپړی. له (کسری) ځنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وویل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غصب په وخت کښی کریم وي، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لویه وعده وی. ارسطو طاليس ویلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت یعنی لښکر ته نه محتاج کپړی.

د حکومت په باب کښی د پخوانیو مصریانو

نظریه

د مصریانو له پخوا وخت ځنی (یعنی پخوا له اسلامه) دا رایه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کښی شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکیمان او د رایې خاوندان د حکومت د امورو

^{۱۳} دا د چینایانو او جاپانیانو عقیده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی گڼی.

د ترتیبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سیاست او د مشکلاتو په حلولو کې په دوی اعتماد کوی.

کله به چه د مصریانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنګ کې کېښود، خطیبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئی تبصره کوله، د ده عدل یا ظلم خیر یا شر ټول صفات به یی بیانول پس له هغه به د ټول جمعیت رایه د ده په باب کې غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کې کېښود شی.

دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوک او عدل کولو کې ډېر تاثیر درلود، او دوی یی مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کې لیدل کېږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.

نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکې نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکې شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کې لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کې به دوی پرېکړه کوله څوک چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

حکومت د اسلام په نظر کې

اسلام د خپلو تعلیمونو د انتشار په مرسته په اجتماعاتو، سیاسیاتو او مدنیتونو کې ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاریخ ئی هم په دلچسپی سره ذکر کوی.

مګر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بیان کړو یا د دوی په هغه صحیح او متین مدنیت چه تر نیمی دنیا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخینو شرقیونو او مستشرقینو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.

زموږ غرض یوازی همدغومره دی چه په اسلام کې حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنیت ته تراندلس او چین پوری لاره ورکړه.

په اسلام کې د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعیت په رایه بنا دی، په اسلام کې خلیفه لکه یو مقید پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقید کوی هغه د

خدای کتاب او د رسول (ص) اقوال دی. په اسلام کېږي خلافت په میراث له یوه ځنی بل ته نه نقل کېږي. چه له پلروځنی زامنو ته او له زامنو ځنی لمسیانو ته ورسېږي.

ځکه چه خلافت په عمومي انتخاب کېږي او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کېږي لکه چه د خلیفه په حق کېږي ویل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه یی بلی خواته میل وکړنو ولاړی کړی. او که د خپلو شهواتو په میدان کېږي خپل جلب بیخي خوشی کړي نو معزول یی کړی.

نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پری قایم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کېږي ځان جاهل او بی خبر نه ګڼي. او هر فرد دا تصور کوی چه خلیفه هم بشر دی چه کله سهو کېږي او کله حق ته رسېږي نو باید هر مسلم او عالم حاکم ته نصیحت وکړي او ورته وویلي شی چه ته له عدل نه بل لور ته کور شوی یی.

د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدینو یعنو هغو اشخاصو پوری خاص دی چه د عربی لغاتو له اصولو خبر وی او په دینی علومو کېږي بصیرت لری او له قرآن کریم او احادیثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحیح او فاسد سره بېلولی شی، خلیفه ګانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.

دغه راز عقاید چه په یوه قوم کېږي راسخ او ټینګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کېږي چه دوی د حاکمیت دپاره غوره کړي خپل سر نه ټیتوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.

نو په دغه صورت کېږي پاچا له خپل ملت سره داسی سلوک کوی لکه چه یو مهربان پلار ئې له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خلیفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه ګوری نه د خوف او ډار په سترګه.

دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کېږي، وروسته چه عربی سلطه پراخه شوه او د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزایر او د فرانسې جنوب غربی لور ته ورسېده نو فیلسوفان او علما د مملکت تنظیمی امورو او قوانینو وضع کولو ته توجه وکړه او د وزیرانو، مشرانو او ملکی او عسکری مامورینو وظایف ئې په داسی شان تعیین کړه چه تر اوسه چا پکېږي څه ندی ویلی.

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کېښي حکيمانو، سياسيونو او اجتماعيونو ټولو بحث کړي او د مشرتوب دپاره ئې دپړ داسې شرطونه چه د ملت په نفع تمامپري او مشرتوب ورباندي کتل کپري ښودلي دي.

پدې موضوع کېښي کومه ښه رايه چه ميدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابي نظريه ده چه پخپل کتاب (اراء اهل المدينة الفاضله) کېښي ئې ښکاره کړېده، دي وايي چه د ملت د مشرانو دپاره دا صفات ضرور دي:

۱: د عضوو پوره والي	۲: پوهه او سنجش
۳: د حافظې ښه والي	۴: زړه سوي او عاطفه
۵: فصاحت	۶: د زده کړي (عرفاني) شوق
۷: په شهواتو او خواهشاتو کېښي اعتدال	۸: لوړ همتي (کبر النفس)
۹: له رښتيا او رښتيا ويونکو سره محبت لرل	۱۰: د دنيا متاع ته په کمه سترگه کتل
۱۱: له عدل او د عدل خاوندانو سره مينه	۱۲: د عزم او ارادې ټينکوالي
- فاريابي د دې شرطونو له بيانو وروسته ويلي دي چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پيدا نشي نو بيا د رياست او مشرتوب وړ هغه څوک ديچه پخپل شريعت ټينگ او ښه هوښيار وي او که دغه شرطونه په څو کسو کېښي د تقسيم په ډول وي او دوی ټول پخپل منځکېښي متحد کپري نو دوی ټول بايد مشران او رئيسان وي.
- او هر کله که يو ښار له حکمت څخه حالي شي او دغه شرطونه په رئيسانو کېښي مختل شي د هلاک معرض گزي.
- ابن خلدون ويلي چه د دغه منصب وړ هغه څوک دي چه دا لاندینی څلور صفتونه لري:
- ۱: علم ۲: عدالت ۳: کفايت ۴: د حواسو سلامتي

د عربو په نړۍ د مملکت ارکان

د عربو سیاسيونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کېښي نيولی، نو د مملکت دپاره ئې خلور رکنه مقرر کېږدي. چه هغه دا دی: ټولواک، رعیت، عدل، تدبیر، چه دغه هر رکن ته په يوه خاصه نظر کوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.

علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کېښي یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو ځنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کېښي جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او توښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینګو دی.

خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملک کېښي هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی کښي لکه زامن او وروڼه، او هر کله ئې د لورتیا، او سمون او بدایي او ښېګړو په فکر کېښي وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنګ کوونکی، او علماً او پوهانو وېشل کېږی.

دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اختیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنی ډله.

چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو ځنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبګرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوک وزکار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!

او د خپل حکومت سره په هره چاره کېښي مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهېدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قایمول دی ، نو علامه شهاب الدین د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:

۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

۲: انسانی حقوق یو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانیو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسموتر تفصیل لاندې د مملکت ټول امور داخلېری او هر څه پکښی راځی ، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخلېری.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوی جنبي لری چه یوه زراعتی او بله تعمیری او ودانی جنبه ده! د زراعت د ترقی او حمایت دپاره دا دوه شیه ضرور دی چه باید حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زیاتول ، د لارو جوړول ، د دهقانانو حمایت کول ، په مالیه کې تخفیف کول ، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی. د ودانیو په جوړولو کښی باید د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱: د ښو اوبو زیاتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرگو نزدېوالی.

۴: د ځای موقعیت د امنیت په لحاظ.

برسېره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه باید مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل ، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

تدبير او اداره

غرض له تدبير د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکیلول، د والیانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدبڼه د قاضیانو او منصبدارانو تعیینول، لیکن پدې ټولو کسبې باید د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسی قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه باید پوه او عالم وی د حکومت په ضروریاتو او د قضا په ادابو دی هم پوهېږی، په حکم کسبې دی بېره نه کوی، او ښه تحقیق دی کوی، نه دی هدیه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غور نیسی، د حکومت مامور باید په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چارو کې نکړی، او له رشوت او خیانت څخه ځان وژغوری!

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**